

Adam Kucharski*

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

<https://orcid.org/0000-0001-9278-7522>

**ZNACZENIE WYCHOWANIA W DUCHU
KATOLICKIEJ ETYKI GOSPODARCZEJ
W KSZTAŁTOWANIU WŁAŚCIWYCH POSTAW
SPOŁECZNYCH W FINANSACH
(ZAGADNIENIA WYBRANE)**

Streszczenie

Świat współczesnych finansów zdominował życie gospodarcze końca XX wieku i początku XXI wieku. W istotnej części stał się on wyznacznikiem społecznych celów oraz oczekiwań wielu ludzi. Ten stan rzeczy musi budzić poważne zaniepokojenie. Jest ono tym głębsze, że sztuczne potrzeby kreowane przez świat nachalnej reklamy utrudniają właściwą optykę na życie doczesne i wieczne. Celem niniejszego artykułu jest sygnalizacja obszarów wymagających pilnej edukacji w zakresie etyki chrześcijańskiej. Chodzi o zwrócenie uwagi – na niepokojące zjawiska w obszarze finansów i naszkicowanie w odniesieniu do nich filarów etosu chrześcijańskiego zarządcy. Drogą to tego jest przywołanie wybranych wypowiedzi z zakresu katolickiej nauki społecznej, na tle szkicu szczególnie rażących zjawisk życia finansowo-gospodarczego. Nauczanie wspomnianych rudymetów etyki finansów jawi się obecnie coraz pilniejszą potrzebą, stąd niniejszy artykuł, w zamyśle autora, może być skromnym wkładem w rzeczony proces wychowawczy.

Słowa kluczowe: *etyka, katolicka nauka społeczna, wychowanie*

---

* Adam Kucharski – doktor nauk prawnych w zakresie prawa podatkowego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, doktor nauk teologicznych w zakresie katolickiej nauki społecznej Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu.

THE IMPORTANCE OF EDUCATION IN THE SPIRIT OF CATHOLIC ECONOMIC ETHICS IN SHAPING APPROPRIATE SOCIAL ATTITUDES IN FINANCE (SELECTED ISSUES)

Abstract

The world of modern finance dominated the economic life of the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. It has largely become a determinant of the social goals and expectations of many people. This state of affairs must give rise to serious concern. It is even more profound as the artificial needs created by the world of intrusive advertising hinder the proper optics for earthly and eternal life. The purpose of this article is to highlight areas that require urgent education in the field of Christian ethics. It is about drawing attention – to the disturbing phenomena in the area of finance and sketching the pillars of the ethos of the Christian manager in relation to them. The way to do this is to recall selected statements from the field of Catholic social teaching against the background of a sketch of particularly glaring phenomena of financial and economic life. Teaching the aforementioned rudiments of business ethics appears to be an increasingly urgent need, therefore this article, in the author's intention, may be a modest contribution to the educational process in question.

Keywords: *ethics, Catholic social science, education*

~ . ~

Wstęp

U podłoża decyzji finansowych, obok komponentu rachunkowo-ekonomicznego, leży przyjęta – w sposób jawny lub dorozumiany – koncepcja człowieka (w tym kontrahenta, ale też innych osób, niejednokrotnie dotkniętych skutkami tych decyzji). Świadomość znaczenia tego faktu stanowi punkt wyjścia dla identyfikacji obszaru wysiłku wychowawczego w dziedzinie etyki społecznej. W tym bowiem świetle godziwość zachowań, w gąszczu możliwych finansowo rozwiązań zależy, nie tylko od tego na ile służą one zaspokojeniu potrzeb podejmującego je podmiotu, ale również na ile sprzyjają *bonum commune*, właściwie rozumianemu postępowi, czy szczególnie rozumianym korzystnym społecznie zjawiskom, takim jak: rozwój inicjatywy gospodarczej opartej na wzajemnym zaufaniu, czy tworzenie trwałych miejsc pracy. Akcentowanie w procesie edukacji *sensu largo* konsekwencji hołdowania logice chciwości, czy lekceważenia nierówności społecznych – stanowi istotny element zadań w procesie wychowania i samokształcenia finansistów. W szerszym ujęciu prowadzi to do konfrontacji z wieloaspektowym spojrzeniem na kwestię własności, w tym zwłaszcza charak-

terystycznych dla współczesnych finansów aktywów fiducjarnych¹. Natura tych ostatnich, wsparta współczesną technologią, powoduje, że obecnie odgrywają one kluczową rolę w gospodarce, porównywalną z rolą przypisywaną tradycyjnie środkom produkcji. Stąd coraz szersze zastosowanie wobec nich uzyskuje refleksja, iż „własność środków produkcji tak w przemyśle, jak w rolnictwie, jest bowiem słuszna wtedy, gdy służy użytecznej pracy; przestaje natomiast być uprawniona, gdy nie jest produktywna, lub kiedy służy przeszkadzaniu pracy innych, lub użytkowaniu dochodu, którego źródłem jest nie globalny rozwój (...), lecz wyzysk, niegodziwe wykorzystanie, spekulacja i rozbicie solidarności (...)”².

Zadaniem pedagogiki jest przygotowanie człowieka do współżycia w konkretnych stosunkach między ludzkich przez nauczanie ludzi określonych ról społecznych³. Chodzi zatem o taki proces nauczania i wychowania, który przygotowuje człowieka do rzetelnego pełnienia właściwej mu roli. Z perspektywy katolickiej nauki społecznej, taką funkcję, może pełnić jedynie pedagogika oparta na wartościach nieprzemijających, zakorzenionych w Wiecznej Prawdzie. Podstawową jej cechą jest jej personalistyczny charakter, oparty na biblijnej wizji człowieka, gdzie człowiek jest z jednej strony obdarzony przyrodzoną godnością, z drugiej jednak pozostaje świadomy skażenia słabością wynikającą ze zmyły grzechu pierworodnego⁴. Właściwie rozumiana pedagogika nie może pomijać tego podwójnego aspektu ludzkiej kondycji. W tym ujęciu winna być ona obliczona na podtrzymywanie i pielęgnowanie szczerych relacji z Bogiem, jak i innymi ludź-

¹ Termin ten w pierwszej kolejności odnosi się do współczesnego pieniądza. Po długim procesie ewolucji, nieograniczona możliwość kreacji pieniądza uzyskała stałe obywatelstwo w finansach w XX w. Uwolnienie jego powiązania z wartością złota było postawieniem przysłowiowej „kropki nad i”. Tym samym powstała – w pełni umocowana prawnie – możliwość „dopisywania” na rachunkach bankowych „elektronicznych” środków pieniężnych. Cała wartość pieniądza oparta została na zaufaniu społecznym, czyli wierze społeczeństwa, że to „wirtualne” zjawisko, które przyjęto nazywać „pieniędzem”, reprezentuje wartość lub też publiczną gwarancję danej wartości. Stąd nazwa „pieniądz fiducjarny”. Funkcjonujące obecnie pieniądze w istocie nie posiadają bezpośredniego odzwierciedlenia w dobrach obecnych w realnej gospodarce. Zatem słusznie pyta Michael Fleischer, czy to że ludzie przywiązują dziś taką wagę do niewypłacalnego (oderwanego od dóbr realnych) systemu finansowego, nie jest dowodem tego, że system ten - przynajmniej częściowo - służy do sterowania ludzkich zachowań, a funkcjonuje, ponieważ opiera się w głównej mierze na wierze w jego skuteczność, co w gruncie rzeczy jest odwołaniem się do mechanizmu o charakterze pozaekonomicznym (w ujęciu rachunkowym), można by powiedzieć *quasi* religijnym, por. M. Fleischer, *Kapitalizm niestety nie( )ludzki*, Kraków 2014, s. 317. Znaczenie fiducyjne innych aktywów finansowych opartych o mechanizm dłużny jest rzecz jasna pochodną przedstawionej wyżej współczesnej natury pieniądza.

² Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 43.

³ Por. F. Adamski, *Pedagogika chrześcijańska pedagogiką personalistyczną*, w: „Status i tożsamość pedagogiki chrześcijańskiej”, *Paedagogia Christiana* 2013, nr 1 (31), s. 109.

⁴ Rzecz jasna wyjściem z tej tragicznej sytuacji jest dzieło odkupienia człowieka w Jezusie Chrystusie, stanowiąc otwarte źródło duchowej siły i niewzruszonej nadziei dla wszystkich ludzi, por. Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, nr 1, 7-12.

mi⁵. Tak ukierunkowane działania mają prowadzić do pogłębienia integralności osobowej wychowanków (czy osób podejmujących autoformację), chroniąc ich przed niebezpieczeństwem tzw. podzielonego życia, gdzie realizowane w decyzjach finansowych priorytety, nie znajdują odniesienia do deklarowanych przy innych okazjach, skądinąd nawet szczytnych, wartości⁶. W sytuacji wyboru różnych rozwiązań, pedagogika prowadzona w duch rzetelnej etyki gospodarczej podkreśla priorytet moralności nad wąsko rozumianą „doraźną skutecznością”, często sprowadzającą ekonomię do chrematystyki⁷.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie, na bazie wybranych zjawisk finansowych, kluczowe znaczenia perspektywy właściwej dla katolickiej etyki gospodarczej w procesie kształtowania społecznie pożądaných postaw w zarządzaniu finansami. Zadanie to jest o tyle istotne, że w obliczu zdominowania współczesnej gospodarki przez ponadnarodowe, niejednokrotnie *de facto* wyłączone spod społecznej kontroli, systemy finansowe, nową aktualność zyskuje ostrzeżenie papieża Piusa XI, iż poważnym problemem jest „niezmienna potęga i despotyczna władza ekonomiczna w ręku nielicznych jednostek, które zazwyczaj nie są nawet właścicielami, lecz tylko stróżami i zarządcami powierzonego im kapitału, którym zupełnie dowolnie rozporządzają. Władza ta szczególnie jaskrawo występuje u tych, którzy jako powiernicy i władcy kapitału uzależniają od siebie kredyt i przydzielają go według własnej woli. Tym samym szafują poniekąd krwią, którą organizm gospodarczy żyje, i trzymają w swym ręku niejako życie całego gospodarstwa tak, że przeciw ich woli nikt oddychać nie może”⁸.

Postawiony wyżej cel, który ze względu na wieloaspektowość tematu został ograniczony do zagadnień wybranych, autor zamierza zrealizować przez syntetyczne przywołanie wybranych momentów w katolickim nauczaniu społecznym (istotnych z punktu widzenia praktycznych wyzwań współczesnych finansów) i zestawienie ich z realnymi zagrożeniami obecnymi w tej sferze życia społecznego. Przyjęcie jako punktu odniesienia dla poniższych rozważań katolickiej etyki

⁵ Por. M. Śnieżyński, *Wychowanie*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005, s. 588.

⁶ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, nr 43.

⁷ Tj. nauki o bogaceniu się, dążeniu do zysku i zarządzaniu bogactwem, por. *Chrematystyka*, abc-ekonomii.net.pl/s/chrematystyka.html [dostęp: 5.02.2023]. Szerzej por. R. Goryszewski, *O niektórych skutkach dominacji kultury pieniądza i ignorowania historii ekonomii*, „Postęp Techniki Przetwórstwa Spożywczego” 2 (2010), s. 128. Zdaniem Muhammada Yunusa, laureata pokojowej Nagrody Nobla z 2006 r., w obecnie funkcjonującym modelu kapitalizmu tkwi poważny błąd, tj.: bogacenie się bogatych i biednienie biednych, władza ekonomiczna i polityczna w wąskim kręgu osób, gloryfikacja *homo economicus* oraz ubóstwienie zysku, por. P. Rosik, *Lista marzeń Muhammada Yunusa*, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/lista-marzen-muhammada-yunusa/> [dostęp: 15.01.2023].

⁸ Por. Pius XI, Encyklika *Quadragesimo anno*, nr 105-106.

gospodarczej stanowi zawężenie perspektywy badawczej do tej części katolickiej nauki społecznej *sensu largo*, która bezpośrednio odnosi się do społeczno-moralnej oceny aktywności finansowej⁹. Chodzi zatem o ogląd wybranych zachowań w obszarze finansów z punktu widzenia procesu doskonalenia człowieka. Na tym bowiem tle niejednokrotnie przeceniany bezpośredni finalizm aktywności gospodarczej ujawnia swoje poważne ograniczenia. W omawianej perspektywie etyczny znaczy tyle co racjonalny (rozumny, sensowny), to jest obliczony na osiągnięcie nie tylko dóbr przemijających ale przede wszystkim trwałych (odniesionych do ostatecznego celu ludzkiego bytowania)¹⁰. Obok elementów *stricte* kwantyfikatywnych, przy kompleksowej ocenie wzięcia pod uwagę wymagają również motywy działania oraz *prima facie* pozaekonomiczne skutki zachowań finansowych¹¹. Oba te aspekty winny znaleźć należyte miejsce w procesie kształcenia i formowania (zarówno w sferze intelektualnej, jak i duchowej) osób podejmujących decyzje na wszystkich szczeblach współczesnej hierarchii świata finansów. Na drodze do osiągnięcia tego celu warto odwołać się do wolego od skażenia redukcjonizmem oglądu człowieka w jego wszystkich aspektach: fizycznym, psychicznym i duchowym. Służyć temu ma wychowanie integralne, co zostało szerzej omówione w trzecim punkcie niniejszego artykułu.

⁹ W tym znaczeniu etyka gospodarcza, jako nauka moralna, która zajmuje się działalnością człowieka zmierzającą do zaspokojenia jego potrzeb (materialnych i duchowych) przy użyciu dóbr i usług gospodarczych, jawi się składową etyki społecznej, podczas gdy ta ostatnia stanowi integralną część katolickiej nauki społecznej, por. J. Mazur, *Etyka społeczna i polityczna w rozumieniu księdza prof. Józefa Majki*, w: „Ksiądz Józef Majka (1918-1993) Życie i myśl”, (red.) G. Sokołowski, S. Fel, Lublin 2019, s. 145. W tym ujęciu katolicką naukę społeczną można uznać za dziedzinę nauki, zaś etykę życia gospodarczego należy traktować jako dyscyplinę w obrębie tej dziedziny, por. A. Dylus, *Józefa Majki koncepcja etyki życia gospodarczego*, w: „Ksiądz Józef Majka (1918-1993) Życie i myśl”, (red.) G. Sokołowski, S. Fel, Lublin 2019, s. 127. s. 133. Szerzej w przedmiocie stosunku katolickiej myśli ekonomiczno-społecznej wobec fundamentalnych założeń gospodarczych, por. A. Zadroga, *Katolicka myśl ekonomiczno-społeczna wobec fundamentalnych założeń ekonomii głównego nurtu*, Lublin 2018. Co do syntetycznego opisu kompleksowego charakteru katolickiej nauki społecznej *sensu largo*, por. J. Mazur, *Katolicka Nauka Społeczna*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005, s. 227-230.

¹⁰ Ostatecznie chodzi o syntezę prowadzoną w świetle celu ludzkiej egzystencji, por. J. Majka, *Etyka społeczna i polityczna*, Warszawa 1993, s. 24. W tym ujęciu, ocena postępowania jest „określeniem stosunku działania ludzkiego do pewnych celów społecznych (ocena prawa, konwencjonalna), albo do celu ostatecznego człowieka (ocena moralna)”, J. Majka, *Społeczne nauki szczegółowe a etyka życia gospodarczego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1958, nr 1, s. 38.

¹¹ „Ekonomia to nauka specyficzna, z jednej strony klasyfikowana jest jako nauka społeczna (...) z drugiej zaś stara się formułować ogólne (...) prawa na wzór nauk ścisłych (...). W kontekście wielu innych nauk ma zasadniczą cechę – jest silnie uwikłana aksjologicznie. Twierdzenia ekonomiczne nigdy nie są neutralne – pozostają w związku z jakąś złożoną tezą moralną lub polityczną”, E. Łazuka, I Gorgoń, *Matematyka w służbie ekonomii*, w: „Współdziałanie nauk humanistycznych i nauk ścisłych”, red. H. Rarot, Lublin 2017, s. 11.

Obszary współczesnych finansów kluczowe z punktu widzenia wychowania w duchu katolickiej etyki gospodarczej

Personalistyczna prawda o człowieku jako podstawa pedagogiki katolickiej

Personalistyczny charakter chrześcijańskiego nauczania rozciąga się na etykę chrześcijańską, w tym etykę finansów. Centralna rola osoby w procesie kształtowania relacji międzyludzkich jest bowiem obecna w obszarze spraw gospodarczych widzianych z tej perspektywy. Powinno to prowadzić do podkreślenia znaczenia tych cech, które wspierają właściwy proces dojrzewania człowieka¹². Zachowania związane z wyzyskiem, oszustwem czy innego rodzaju niesprawiedliwością należy piętnować i społecznie stygmatyzować. Tego typu optyka otwiera człowieka na dobro wspólne oraz uniwersalne wartości prawdy, dobra i piękna. Stąd wykształcenie wrażliwości na wartości duchowe przy obcowaniu z dobrami materialnymi wydaje się jednym z głównych zadań chrześcijańskiego wychowawcy¹³.

Kwestie finansowo-gospodarcze dotyczą ludzi zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Mają one duży wpływ na decyzje dnia codziennego oraz istotne wybory życiowe. Czasy współczesne cechują się znacznym nasyceniem codzienności czynnikami ekonomicznymi. Gospodarka, jak każda inna sfera wolnej ludzkiej aktywności potrzebuje jednak etyki, aby prawidłowo funkcjonować¹⁴. Stawką jest autentyczna pomyślność większości ludzi, oczekujących odpowiedzialnego rozwoju gospodarki (w tym finansów), zgodnie z zasadami sprawiedliwości oraz rozwój wspólnego dobra¹⁵.

¹² Podstawowym doświadczeniem człowieka jest bowiem fenomen osoby, który wyznaczony przez jej substancjalność, rozumność, samodzielność w istnieniu oraz wolność, obliczony jest na towarzyszący jej przez całe życie proces dojrzewania i rozwoju w kierunku rzeczywistego i trwałego dobra, por. P. Mrzygłód, *Personalizm teologiczny ks. Józefa Majki, Studium filozoficzno-społeczne*, Wrocław 2009, s. 88.

¹³ To bowiem nic innego, jak doświadczenie moralne staje u fundamentów niepowtarzalności i nieredukowalności człowieka, wiążąc się ściśle i konfrontując z przeżywaniem jego osobowej transcendencji, por. tamże, s. 110.

¹⁴ Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 45. Naturalną przestrzenią życia człowieka, jako istoty ontologicznie wolnej, zarówno w wymiarze indywidualnym jak i społecznym, jest bowiem owa wolność właśnie, por. H. Skorowski, *Wolność*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005, s. 579. Stanowi ona sposób duchowego istnienia i działania każdego człowieka. W tym sensie człowiek, również w przestrzeni społecznej działa w sposób prawdziwie ludzki jedynie w wolności, gdzie prawdziwa moralność stanowi poszukiwanie istoty tej ostatniej, por. J. Majka, *Moralna transcendencja człowieka przez wolność i miłość*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 1975, nr 7, s. 45-46.

¹⁵ Por. *Watykan wydał dokument dla finansistów*, <https://stacja7.pl/zwatykanu/watykan-wydal-dokument-dla-finansistow/> [dostęp: 5.01.2023].

Podstawową umiejętnością, która powinna być zaszczepiana w procesie wychowawczym, jest otwartość na prawdę¹⁶. Wiąże się ona z wezwaniem do badania znaków czasu i ich interpretowania w świetle Ewangelii¹⁷. Szczególnym wyzwaniem na tym polu jest ogromny postęp, również w aspekcie gospodarczym. Intensyfikacja „przemieszczania się” wartości finansowych, przepływ towarów i usług, wspólne i wirtualne waluty oraz wszechobecna komunikacja, to rzeczywistość w historii niespotykana na obecną skalę¹⁸. Stąd skutki nieuporządkowania moralnego w tym obszarze mogą w przyszłości okazać się bardziej dojmujące niż kiedykolwiek wcześniej. W personalistycznym ujęciu wychowania, podkreślenia wymaga jego komplementarna natura, ze szczególnym uwzględnieniem roli dialogu¹⁹. Ta uwaga zyskuje dodatkowe znaczenie w dobie powszechnej komunikacji za pomocą mediów społecznościowych. Okoliczność ta ma podwójne odniesienie. Z jednej strony przypomina ona niespotykany wcześniej dostęp, a wręcz zalew informacjami, z drugiej uwrażliwia na konieczność rozwijania osobowych relacji jako podstawy dialogu wychowawczego.

Pokusa finansjalizacji życia wyzwaniem dla współczesnych zarządców

Perspektywa właściwie rozumianej miłości i sprawiedliwości społecznej nie pozwala na obojętność wobec takich zjawisk, jak: dominacja kapitału nad pracą, spekulacje kredytowe, manipulacje rynkami kapitałowymi, nieuczciwość

¹⁶ U fundamentów wszystkich nieszczęść leży kłamstwo. Pozbawiony prawdy człowiek zagrożony jest w intelektualnej i duchowej ciemności, w której trudno o jakąkolwiek mądrość. Takie życie oznacza ludzką wegetację pozbawioną szans rozwoju. Bowiem dopiero „dzięki uczestnictwu w prawdzie przez mądrość człowiek może świadomie i celowo dążyć do dobra”, J. Majka, *Filozofia społeczna*, Warszawa 1982, s. 121. W ujęciu społecznym kłamstwo jest podstawą klęsk, wrogości i nienawiści. „Odejdźcie, bowiem od społecznej prawdy, powoduje zaistnienie patologicznej sytuacji, w której wszyscy kłamią (...) nikt nikomu nie wierzy i do nikogo nie ma zaufania”, ibidem, s. 197. Chodzi tu o wspólne dziedzictwo ludzkości i rozumu, niosące ponad kulturową wartość oraz podstawową prawdę o człowieku, por. J. Majka, *Socjologiczna analiza świadectwa chrześcijańskiego*, „Roczniki Nauk Socjologicznych” 1975, nr 3, s. 178-179. Spojrzenie łączące optykę aksjologiczną, normatywną, społeczno-kulturalną i religijną ma sens jedynie w oparciu o rzeczywistość (prawdę). W przeciwnym wypadku będzie służyć ideologii lub systemowi społeczno-politycznemu, por. M. Śnieżyński, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 589.

¹⁷ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska...*, dz. cyt., nr 4. Por. J. Mazur, *Znaki czasu w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”*, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005, s. 603-606.

¹⁸ Por. J. Pietrucha, *Instytucje nieformalne porządku pieniężnego*, w: „Religia a gospodarka”, (red.) S. Patrycki, t. I, Lublin 2005, s. 180. Ilość transakcji dokonywanych obecnie w sferze finansów jest niewyobrażalna. W ciągu każdego dwóch tygodni przez sieć nowojorską przepływa roczny produkt gospodarki światowej – całe tryliony jedynek i zer, por. A. Zwoliński, *Wyjść z pułapki chciwości*, „Egzorcysta” 2016, nr 4/44, s. 40.

¹⁹ Por. M. Śnieżyński, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 588.

doradców finansowych, destrukcyjna kultura korporacyjna, asymetria w kontaktach klienta z instytucjami finansowymi oraz praktykę niepłacenia podatków, zwłaszcza w rajach podatkowych²⁰. Analizując negatywne skutki działania rynków finansowych podkreśla się w szczególności: sprzyjanie nierównościami społecznymi, szkody dla środowiska, brak bezpieczeństwa ekonomicznego oraz oszustwa. Świat biznesu traci swój pozytywny wymiar zwłaszcza w ramach transakcji spekulacyjnych²¹. Wśród powodowanych przez nie strat społecznych można wymienić chociażby podsycanie skłonności spekulacyjnych, utratę oszczędności, czy niechęć do roztropnego gospodarowania²². Społeczny horyzont dobra wspólnego nie może być realizowany przeciwko niektórym grupom, w szczególności najbardziej bezbronny²³. Stąd trosce o tworzenie i rozpowszechnienie bogactwa musi towarzyszyć odpowiedzialność oraz nauczanie w ramach adekwatnej etyki²⁴.

Spośród szczegółowych elementów, które powinny być podkreślane w procesie wychowawczym przyszłych biznesmenów, istotna jest wewnętrzna odporność wobec społecznego grzechu chciwości²⁵. Ta ostatnia znajduje miejsce w ślepych zapatrzeniu w „sprawczą moc wolnego rynku” i panującej tam niepoohamowanej

²⁰ Por. R. Hirsch, *Osiem grzechów głównych rynków finansowych według papieża Franciszka*, <https://next.gazeta.pl/next/7,156830,23434098,osiem-grzechow-glownych-rynkow-finansowych-wedlug-papieza-franciszka.html> [dostęp: 5.02.2023].

²¹ Por. Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones. Considerations for an ethical discernment regarding some aspects of the present economic-financial system*, https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2018/05/17/18_0517a.html [dostęp: 5 II 2024 r.], nr 15. W obecnej sytuacji finansowej przestały sprawdzać się założenia, które przyjmowano wcześniej jako pewniki przy regulacji rynków finansowych. W wyniku tego „system finansowy oddalił się od sektora realnego, a jego instytucje (...) poprzez swoją działalność zaczęły prowadzić do akumulacji ryzyka systemowego oraz narastania niestabilności finansowych (...)”, M. Czaplinski, *Regulacje ostrożnościowe a narastanie niestabilności finansowych*, w: „Zmieniający się świat. Perspektywa demograficzna, społeczna i gospodarcza”, Warszawa 2013, s. 311.

²² Por. P. Sokołowski, *Lichwa wykorzystuje przymusowe położenie człowieka. Rozmowa z Marcinem Śnieżkiem*, „Egzorcysta” 2016, 4 (44), s. 38.

²³ Wychowanie w tym obszarze musi szukać uzasadnienia najgłębszych pokładów dobra wspólnego w jego właściwej charakterystyce, pamiętając, że *bonum commune* w swym istotowym wymiarze ma charakter duchowy. „Ludzie bowiem nie mogą być sobie bliscy, jak tylko w jakimś dobru wspólnie umiłowanym i to takim, które są oni w stanie pojąć w sposób duchowy. Dobra bowiem materialne dzielą ludzi, a tylko dobra duchowe, albo pojmowane na sposób duchowy, mogą ich łączyć i zbliżać do siebie. Z dóbr tych bowiem mogą korzystać wszyscy, nie umniejszając się wzajemnie i nie pomniejszając swego w nich udziału”, J. Majka, *Taniec wśród mieczów*, Wrocław 1987, s. 290.

²⁴ Por. Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones...*, dz. cyt., nr 8.

²⁵ Zachłanność „bywa potężną, wszechkorumpującą siłą, która może doprowadzić do upowszechnienia się nieetycznych postaw oraz zaniku poczucia przyzwoitości w interesach, co z kolei prowadzi do niesprawiedliwości i ucisku”, P. M. Minus, *Etyka w biznesie*, Warszawa 1998, s. 105. Por. też A. Dylus, *Gospodarka w perspektywie etycznej i religijnej*, Warszawa 2016, s. 90.

konkurencji. Prowadzi to do silnej antagonizacji społeczeństwa oraz kumulacji kapitału w rękach wąskiej grupy osób i korporacji²⁶. W tych okolicznościach problemem okazuje się nie tyle istnienie różnic pomiędzy poszczególnymi grupami, co ich stałe narastanie²⁷. W procesie wychowawczym podkreślenia wymaga prawda, że optymalizacja dochodu nie może prowadzić do reifikacji wszystkich dóbr. Zysk bowiem nie może być osiągnięty za wszelką cenę²⁸. Nie jest on uzasadniony, jeżeli nie spełnia celu integralnej promocji osoby ludzkiej, powszechnego przeznaczenia dóbr i preferencyjnej opcji dla ubogich²⁹. Przeciwnieństwem samoniszczącej cywilizacji indywidualizmu³⁰ jest zrównoważona polityka, oparta na międzyludzkiej komunii. Jeżeli oczekuje się prawdziwego dobrobytu ludzkości „pieniądz powinien służyć, a nie rządzić”³¹.

Logika konsumpcji i zysku a logika odpowiedzialności i daru

Obserwacja rzeczywistości gospodarczej wskazuje, że pozbawiony etycznych celów wzrost ekonomiczny prowadzi do spirali zadłużenia w krajach ubogich³². W tym znaczeniu współcześnie funkcjonujący globalny system finansowy nie sprawdza się o tyle, o ile uzależnia od siebie ludzi, nie licząc się z ludzką godnością, społecznym charakterem gospodarki, sprawiedliwością społeczną oraz dobrem ogółu³³. Konkurencja, aby była zdrowa, musi być między innymi pozbawiona nieuczciwych elementów oraz prowadzona w duchu wzajemnego poszanowania

²⁶ Zagrożenia współczesności w postaci anonimowość kapitału i niepojętym korporacjonalizmu nie pozwalają lekceważyć przerażającej wizji, gdzie „w świecie zdominowanym przez wysokie technologie, życie skupia się w przeludnionych miastach (...), a warunki dyktują wielkie korporacje. Miejsce państw narodowych zajmują cybernetyczne mega-koncerny, a relacjami na powrót zaczyna rządzić darwinizm społeczny”, P. Relich, *Prawdziwa kontrkultura przyszłości, czyli gdzie myli się Cyberpunk*, <https://m.pch24.pl/prawdziwa-kontrkultura-przyszlosci-czyli-gdzie-myli-sie-cyberpunk/> [dostęp: 5.02.2023].

²⁷ Por. W. Rogacin, *Jeden procent populacji ma prawie tyle pieniędzy, co... pozostałe 99 procent*, <https://polskatimes.pl/jeden-procent-populacji-ma-prawie-tyle-pieniedzy-co-pozostale-99-procent/ar/3720682> [dostęp: 5.02.2023]. Por. też A. Zwoliński, *Siedem grzechów głównych. Chciwość*, Radom 2008, s. 71.

²⁸ Por. Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones...*, dz. cyt., nr 11. Por. też P. S. Czarnecki, *Etyka biznesu*, „Zarządzanie, Teoria i Praktyka” 2012, nr 2/6, s. 14.

²⁹ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, nr 42.

³⁰ Por. J. Majka, *Problem etyki...*, dz. cyt., s. 27. Por. J. Bramorski, *Społeczny wymiar grzechu jako zniewolenia*, „Collectanea Theologica” 72/4 (2002), s. 77 i nast.

³¹ Por. Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, nr 58.

³² Por. Jan Paweł II, Encyklika *Dives in Misericordia* (1980), nr 11. Por. też np. W. Makowski, *Główne nurty katolickiej nauki społecznej po II wojnie światowej*, „Symposium” 1999, nr 2, s. 48.

³³ Takie cechy niektórych negatywnych skutków niewłaściwie rozumianego kapitalizmu (odniesionych zgodnie z duchem tamtych czasów) zawarł np. Pius XI w encyklice *Quadragesimo anno*, por. Pius XI, Encyklika *Quadragesimo anno*, nr 101.

i sprawiedliwości³⁴. Elementem tej sprawiedliwości jest uwzględnianie rzeczywistej sytuacji kontrahentów, z wykluczeniem wyzysku oraz oszustwa (w tym ze strony państwa)³⁵. Stąd nie może być poparcia dla kształtowania systemu, w którym „wolność gospodarcza nie jest ujęta w ramy systemu prawnego, wprzęgającej ją w służbę integralnej wolności ludzkiej i traktującego jako szczególny wymiar tejże wolności, która ma przede wszystkim charakter etyczny i religijny”³⁶.

We właściwie pojętym procesie wychowawczym konieczne jest nieustanne deprecjonowanie bezwzględnej hegemonii logiki rynku, jako przyczyniającej się do zaburzenia równowagi oraz spokoju życia rodzinnego i zaostrzenia dyskryminacji³⁷. Akceptowalny społecznie mechanizm konkurencji nie może kierować się „niehumanitarną” logiką, podobnie jak rentowność nie jest jedynym wskaźnikiem kondycji przedsiębiorstwa³⁸. Trzeba uczyć, że konieczność zysku jest zrozumiała, lecz nastawienie wyłącznie na zysk „rodzi ryzyko zniszczenia bogactwa i tworzenia ubóstwa”³⁹.

Rozwój nie może opierać się jedynie na użyteczności i zysku, ale powinien uwzględniać związaną z nim odpowiedzialność⁴⁰. Stąd przy wychowywaniu do promocji wspólnego dobrobytu nie powinno się lekceważyć właściwej wizji postępu. W przeciwnym razie może zamienić się ona w ideologię fundamentalizmu rynkowego, przeliczającego każdy aspekt życia jedynie na dobra ekonomiczne⁴¹. Ta „matematyzacja” ekonomii pozbawionej ducha nie sprzyja likwidacji przemocy.

³⁴ Por. I. D. Czechowska (red.), *Etyka w relacjach instytucji finansowych z gospodarstwami domowymi*, Łódź 2016, s. 12. Stąd kraje realnie respektujące – w kontekście dobra wspólnego całego społeczeństwa – reguły uczciwej konkurencji, rozwijają się szybciej, por. M. Chaberek, *Specyfika życia gospodarczego w kontekście wiary katolickiej*, „Studia Teologiczne” 36 (2018), s. 100.

³⁵ Sprawiedliwość społeczna jest racją istnienia każdej społeczności. Jej podstawą jest pierwszeństwo osoby przed rzeczą, podczas gdy bez niej ginie odniesienie do trwałych dóbr. Sprawiedliwość społeczna jest bowiem regulatorem wszystkich obszarów życia społecznego pozwalającym na wyważenie znaczenia poszczególnych racji, por. Majka, *Chrześcijaństwo a wyzwolenie człowieka. Wstęp do „Instrukcji o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu*, w: „Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcji o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu”, Wrocław 1986, s. 17.

³⁶ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 42.

³⁷ Por. Synod Biskupów. XIV Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne, *Relacja końcowa Synodu Biskupów dla Ojca Św. Franciszka* (24 października 2015), nr 91, http://www.bobolanum.edu.pl/images/wykladowcy/filipowicz/Synod_Relacja_Koncowa_.pdf [dostęp: 5.02.2023].

³⁸ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 35.

³⁹ Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 21.

⁴⁰ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 42.

⁴¹ Wyjęte spod moralnej oceny działania finansowe niosą ze sobą załączek zachowań totalitarnych. Brak właściwych odniesień do prawdy w ramach aktywności gospodarczej, podobnie jak w przypadku demokracji, nieuchronnie kieruje życie społeczne ku jawnemu lub zakamuflowanemu totalitaryzmowi (w tym przypadku o naturze gospodarczej), por. A. Zwoliński, H.. Skorowski, *Wolny rynek*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005, s. 587.

Prowadzi raczej do nielimitowanego wzrostu produkcji dóbr niepotrzebnych lub wręcz szkodliwych, a w dalszej kolejności kontroli nad człowiekiem i jego życiowymi decyzjami, przez środowiska mające wpływ na stymulowanie tych czynników. Potrzeba współkształtowania bardziej sprawiedliwego rozwoju ludzkości nie może być spychana na dalszy plan lub w ogóle wyłączana z orbity wspólnych zainteresowań⁴². Chodzi o wysiłek, zmierzający do stworzenia warunków niezbędnych do rozwoju świata, w którym „każdy mógłby dawać i otrzymywać i gdzie postęp jednych nie byłby już przeszkodą do rozwoju innych ani pretekstem do ich zniewolenia”⁴³.

Nie ulega wątpliwości, że słusznym postulatem jest, uczciwe zarządzanie finansami, zwłaszcza publicznymi. Takiej perspektywie w życiu społecznym przeciwstawiana jest fałszywa alternatywa: uczciwość bądź ekonomiczna efektywność. Takie postawienie sprawy pomija fundament ludzkiej godności, wynosząc pokusę temporalnej użyteczności ponad przyrodzony każdej osobie sens istnienia⁴⁴. Istnieją dobra, których ze względu na ich naturę nie można i nie należy sprzedawać. Obok potencjalnego dochodu niego należy brać pod uwagę również czynniki ludzkie i moralne⁴⁵. Pojawiający się bez nich redukcjonizm ontologiczny prowadzi do błędnej polityki finansowej, o czym należy przypominać na poszczególnych etapach odpowiednio prowadzonego procesu wychowawczego.

W ukierunkowanym ku dobru wspólnemu obywateli ustroju gospodarczym potrzebne jest miejsce dla realizacji logiki daru, do której wzywa papież Benedykt XVI⁴⁶. Całkowite pominięcie tej przestrzeni wiedzy wcześniej lub później

⁴² S. Fel, Ł. Marczak, *Powstanie i status zasady zrównoważonego rozwoju*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2016, nr 44/2, s. 186.

⁴³ Por. Kongregacja Nauki i Wiary, *Instrukcja o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu Libertatis conscientia*, nr 90, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/kdwiary/zbior/t_2_15.html [dostęp: 5.02.2023].

⁴⁴ „Doświadczenie przygodności osoby oraz jej ostatecznej przyczyny, a także doświadczenie winy odsyłają do źródła istnienia osoby i moralności oraz jej ostatecznego przeznaczenia”, M. Sztaba, *Realizm doświadczenia etycznego u podstaw adekwatnych koncepcji wychowania moralnego. Refleksja w świetle personalizmu etycznego Karola Wojtyły i jego uczniów*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2016, nr 2, s. 264.

⁴⁵ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 40.

⁴⁶ Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 6, 34. Zdaniem Rafała Łętochy duchowość daru polegać ma przede wszystkim na solidarności, podczas gdy „utowarowienie” życia w dzisiejszych czasach przebiera coraz bardziej groteskowe formy. Logika rynku nie jest bowiem w stanie rozwiązać narastających komplikacji, a wręcz przeciwnie prowadzi do coraz to nowszych pęknięć, konfliktów i antagonizmów, por. R. Łętocha, *Ekonomia współdziałania, Katolicka nauka społeczna wobec wyzwań globalnego kapitalizmu*, Kraków 2016, s. 162, 164. Logika daru odwołuje się do duchowej natury dóbr reprezentowanych przez poszczególne osoby, które – w istocie sprawy – są rzeczywistym i finalnym przedmiotem ludzkich pragnień (tęsknot) w relacjach interpersonalnych. Dobra te „nie dzielą ludzi, którzy je wspólnie zdobywają, lecz ich do siebie zbliżają i łączą”. Różnice – względem dynamiki materialistycznej logiki wyzysku – polegają między innymi na tym, że ich zdo-

do odhumanizowania gospodarki i powstania sytuacji wyzysku⁴⁷. Zdaniem Jana Pawła II, człowiek nie może odnaleźć się w pełni inaczej, jak tylko przez bezinteresowny dar z siebie samego⁴⁸. Tak pojęta zasada bezinteresowności jest wyrazem rozumnego braterstwa, niezbędnego w ekonomii i polityce⁴⁹.

Dobro człowieka jako cel edukacji i działalności finansowej

Personalistyczny charakter wychowania chrześcijańskiego oparty jest na promocji integralnego rozwoju osoby ludzkiej w świetle Ewangelii⁵⁰. Dzieje się to między innymi przez budowanie silnych relacji społecznych oraz wzajemnych relacji pomiędzy samymi ludźmi oraz właściwe gospodarowanie zasobami świata⁵¹. Społeczeństwo, w którym króluje indywidualizm hamuje bowiem integralny rozwój jego członków⁵². Nie dziwi wówczas rosnące zapotrzebowanie na usługi psychologów i terapeutów oraz coraz powszechniejszy syndrom „wypalenia zawodowego”⁵³. Wychowanie do poszukiwania prawdziwych wartości w procesie wzięcia odpowiedzialności za drugiego człowieka, pogłębia świadomość realnego

bywanie odbywa się przez dawanie (ofiary) i wyrzeczenie, nie zaś przez samoubóstwienie i bezduszny indywidualizm, por. J. Majka, *Taniec...*, dz. cyt., s. 293.

⁴⁷ Prawdziwy rozwój nie polega bowiem na gromadzeniu bogactw, czy na możliwości korzystania w większym stopniu z dóbr i usług, jeśli osiąga się to kosztem niedorozwoju ludzi i narodów, por. Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (1987), nr 9.

⁴⁸ Por. F. Mazurczak, *Papież wolnego rynku. Wywiad Filipa Mazurczaka z ks. Jackiem Gniadkiem SVD*, <https://www.jacekgniadek.com/papiez-wolnego-ryнку-2/> [dostęp: 5.02.2023].

⁴⁹ Do obu tych sfer odnosi się refleksja, iż „logika <<transakcyjna>> międzyludzkich relacji, wypierając logikę daru i bezinteresowności <<technicyzuje>> umysły, reifikuje przedmioty, kreuje <<produkturę>> zamiast kultury. Chciwy żyje w logice <<mieć>> oraz <<muszę>> (...)”, I. Mizdrak, *Za chciwością czy przeciw niej?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2019, nr 2, s. 49.

⁵⁰ Nie da się w człowieku rozdzielić różnych sfer jego osobowej egzystencji, a ich integralność stanowi podstawę jego personalistycznej wizji, por. J. Majka, *Nowy obraz stosunku chrześcijanina do świata*, „Ateneum Kapłańskie” 3 (1970), s. 412. Oznacza to również odniesienie do rzeczywistości transcendentnych, wzywających człowieka do kontynuowania procesu jego osobowego rozwoju. Stąd, z punktu widzenia katolickiej nauki społecznej, wydaje się oczywistym, że nie sposób „opracować jakiegokolwiek sensownego systemu etyki społecznej, a zwłaszcza politycznej, czy gospodarczej, bez odwołania się do zasad chrześcijańskich, skonkretyzowanych w orędziu ewangelicznym i w nauce o ostatecznym celu człowieka”, J. Majka, *Etyka społeczna...*, dz. cyt., s. 12. Por. Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, nr 14.

⁵¹ Por. *Press Conference to present the new Document of the Congregation for the Doctrine of the Faith and the Dicastery for Promoting Integral Human Development, entitled “Oeconomicae et pecuniariae quaestiones”. Considerations for an ethical discernment regarding some aspects of the present economic-financial system*, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2018/05/17/180517e.html> [dostęp: 5.02.2023].

⁵² Por. Franciszek, Encyklika *Laudato si*, nr 93.

⁵³ Por. B. Grygiel, *Wypalenie zawodowe na liście WHO. Co oznacza i które zawody są nim zagrożone?*, <https://www.focus.pl/artykul/wypalenie-zawodowe-zostalo-uznane-przez-who-trafilo-do-klasyfikacji-icd-1905-29121308> [dostęp: 5.02.2023].

wpływu na jego życie. Praca czy nauka zmieniają ludzi. Niewłaściwe zarządzanie firmą, w tym uwłaczające godności ludzkiej, osłabiające poczucie odpowiedzialności, czy odbierające zdolność inicjatywy, obok ostatecznego zmniejszenia wydajności, odbija się negatywnie na historii konkretnego człowieka⁵⁴.

Zakorzeniona w prawdzie pedagogika akcentuje fakt, że osoba ludzka ma wyjątkową naturę, a sens jej odwiecznych poszukiwań nie może być zredukowany ani do logiki konsumpcji, ani do ekonomicznych aspektów życia⁵⁵. Działalność finansowa przejawia swoje pierwotne powołanie w tworzeniu wartości za pomocą środków moralnie dozwolonych i faworyzowaniu rozproszenia kapitału w celu stworzenia zasadniczego obiegu bogactwa⁵⁶. To, co moralnie nie do przyjęcia, to nie tyle dochód, co raczej korzystanie z nierówności ze szkodą dla innych, przy wykorzystaniu ich ekonomicznego upośledzania. Stąd konieczne w procesie kształtowania właściwych postaw etycznych jest zwrócenie uwagi na fakt, że celem przedsiębiorstw i systemów handlowych jest odpowiadanie na prawdziwe ludzkie potrzeby⁵⁷. Przedsiębiorstwo z natury jest skoncentrowane na innych: łączy uzdolnienia, talenty, energię z umiejętnością służenia potrzebom innych. Spekulanta od innowatora odróżnia niepoohamowana chęć maksymalizacji zysku bez oglądania się na inne względy. Ten ostatni, korzystając ze swojej pozycji i zgromadzonego kapitału ekonomicznego i intelektualnego, szuka niezagospodarowanych obszarów, w których jego inicjatywa i życiowa pasja mogą stać się

⁵⁴ Por. L. Pawłowicz, *Kryzys na amerykańskim rynku kredytów hipotecznych – lekcja dla Polski*, http://www.rf.edu.pl/uploads/media/L_Pawlowicz2.pdf [dostęp: 5.02.2023]. Por. też E. M. Jones, *Jałowy pieniądz*, t. II, Wrocław 2015, s. 103.

⁵⁵ Konsumpcyjny boom spowodował zmianę społecznej mentalności: postawa oszczędzania, po to by kupić jakieś dobro za gotówkę została zastąpiona przez orientację „kupuj teraz płac później”. W tych okolicznościach skłonność do nieodpowiedzialnego zaciągania kredytu świadczy o rozbudzonych pragnieniach ludzi, którzy nie posiadają jednak racjonalnego osądu duchowego, por. A. Lewicka-Strzałecka, *Etyczne aspekty instytucji kredytu*, „Annales, Etyka w życiu gospodarczym” 2010, nr 13/1, s. 216. Przykładowo w Polsce w latach 1995-2007 wartość należności z tytułu kredytów dla gospodarstw domowych wzrosła ponad czterdziestokrotnie. Tak kształtowany konsumpcjonizm absolutyzuje sferę ekonomii i kreuje *quasi* presję ekonomiczną z pragmatyczno-hedonistycznym systemem wartości, por. F. Mazurczak, dz. cyt.

⁵⁶ Państwo niewątpliwie winno zachęcać do upowszechnienia wśród jak największej liczby obywateli odpowiedzialną i uczciwą dystrybucję własności prywatnej, w tym również w zakresie środków produkcji, celem stworzenia społeczeństwa, w którym żyje tak duża ilość wolnych gospodarczo obywateli, że nadają oni ton całej wspólnotie, tworząc tzw. klasę średnią. Co do rozumienia tego pojęcia por. T. Łuczka, *Pojęcie klasy średniej a kategoria małego i średniego przedsiębiorstwa prywatnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1995, nr 3, s. 109-114.

⁵⁷ Nie zaś kreowane sztucznie przez reklamy, zmierzające do ukształtowania grupy uzależnionych klientów, por. M. Fleischer, *Kapitalizm ...*, dz. cyt., s. 247. Efektem sztucznego tworzenia potrzeb jest zaciąganie na nie kredytów, a następnie przekazywana – z pokolenia na pokolenie - zależność od kolejnych pożyczek lub od pomocy społecznej.

społecznie użyteczne, co przełoży się następnie na zainteresowanie konsumentów i satysfakcjonujący wynik finansowy⁵⁸.

Niebezpieczeństwo priorytetu finansów nad cnotą wstrzeźliwości

Z punktu widzenia etycznego wychowania przyszłych inwestorów lub pośredników w procesie inwestycyjnym, ważne jest uzmysłowienie faktu, że bezwzględna dominacja finansów w życiu społecznym prowadzi do niestabilności gospodarczej kosztem budowania dobra wspólnego. Oznacza to odejście od doceniania roli produkcji, na rzecz finansów, które stają się symbolem współczesnej odmiany kapitalizmu⁵⁹. W przypadku logiki bezwzględnej rywalizacji i perspektywy szybkiego bogactwa można mówić wręcz o kapitalizmie kasyna, gdzie zyski są prywatyzowane, a straty przenoszone na całe społeczeństwo⁶⁰.

Interesującym aspektem omawianej problematyki jest zwrócenie uwagi na stopień skomplikowania współczesnych mechanizmów finansowych. Ich złożoność pogłębia asymetrię pomiędzy nabywcami, a tymi którzy komercjalizują produkty finansowe. Stawia to pod znakiem zapytania tradycyjną zasadę odpowiedzialności nabywcy za ocenę jakości nabytego dobra. Reguła ta *implicite* zakłada bowiem poszukiwanie parytetu w ochronie interesów własnych oraz kontrahentów, wymagając w obszarze współczesnych finansów stosownej modyfikacji⁶¹. Zwrócenie

⁵⁸ Chodzi tu o powołanie przedsiębiorcy, jako autentycznego ludzkiego i chrześcijańskiego wezwania do „rozwoju produkcji oraz oferowania usług klientom i społecznościom poprzez adekwatną formę gospodarki rynkowej”, Papińska Rada „Iustitia et Pax”, *Powołanie lidera biznesu. Refleksja*, Dehon 2012, s. 14.

⁵⁹ W sprawie różnic między kapitalizmem i turbokapitalizmem, por. P. Brudnicki, *Turbokapitalizm - szanse zagrożenia rozwoju w warunkach gospodarki wysoko rozwiniętej*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Praca. Szkoła Główna Handlowa” 2013, nr 4, s. 139 i nast.

⁶⁰ Por. I. Mroczkowski, *Chrześcijański lider biznesu*, „Studia Nauk Teologicznych” 2013, t. 8, s. 111.

⁶¹ Por. J. Galkowski, *Kobieta i drachma. Zapobiegliwość czy chciwość*, „Egzorcysta” 2016, nr 4/44, s. 51. Wyrazem powszechnie uznanej dysproporcji w sytuacji kontrahentów są chociażby regulacje prawa pracy czy prawa ochrony konsumentów. Obok innych zabezpieczeń, w praktyce transakcyjnej istotnym elementem jest badanie proporcji zysków czerpanych z danego typu stosunku prawno-ekonomicznego. Rażąca dysproporcja może być istotnym wskaźnikiem naruszenia zasady równości stron, por. A. Sołoma, *Lichwa w świetle współczesnych uregulowań prawnych w Polsce i wybranych krajach orientacji rynkowej*, w: „Ład instytucjonalny w gospodarce”, (red.) B. Polzakiewicz, J. Boehlke, t. II, Toruń 2006, s. 303. Kryterium to stosuje się również przy definicji wyzysku, w okolicznościach wykorzystania sytuacji lub niewiedzy kontrahenta, por. P. Nowak, *Ochrona konsumenta przez ustawowe limitowanie opłat kredytowych*, „Przedsiębiorczość - Edukacja” 2019, nr 15/1, s. 235.

na to uwagi jest konieczne w szczególności w procesie edukacji osób pragnących znaleźć zatrudnienie w instytucjach finansowych⁶².

Współczesny świat finansów „skolonizował” inne dziedziny gospodarki. Praca na pogłębianiem wśród finansistów świadomości społecznej hipoteki obciążającej każdą formę własności powinna pomóc im zrozumieć chociażby zasady: uniwersalnego przeznaczenia dóbr oraz solidarności⁶³. Winno to zachęcić do brania pod uwagę uzasadnionych potrzeb ludzi, z jednoczesną zgodą na proporcjonalne nagradzanie ich wkładu, wysiłku i podejmowanego ryzyka.

W obliczu zalewu ofert kredytowych osobnej uwagi wymaga nauka wstrzeмиęźliwości⁶⁴. Apeluje o to papież Franciszek wzywając do zatrzymania procesu bezrefleksyjnego zadłużania się społeczeństw żyjących w dostatku⁶⁵. Jego zdaniem, nadużyciom można zapobiegać:

wychowując do skromnego stylu życia, który potrafi odróżnić to, co zbyteczne, od tego, co konieczne, i który uczy odpowiedzialności, by nie zaciągać kredytów na zakup rzeczy, z których można zrezygnować. Ważne jest byśmy rehabilitowali cnoty ubóstwa i ofiarności. Ubóstwa, by nie stać się niewolnikiem rzeczy, i ofiarności, bo w życiu nie można mieć wszystkiego. Ważne jest kształtowanie mentalności odznaczającej się prawością i uczciwością, zarówno u jednostek, jaki i w instytucjach⁶⁶.

Integralne wychowanie procesem kształtowania właściwych postaw społecznych w dziedzinie finansów

Realizacja założonych celów pedagogicznych zakłada wychowanie do prezentowania określonych postaw społecznych. Również w węższym zakresie, np. działań dotyczących sfery finansów, w sposób nieunikniony wiąże się to z zapoznawaniem z interpretacją złożoności otaczającego nas świata, ze szczególnym uwzględnieniem natury relacji społecznych oraz znaczenia kultury moralnej. Ta ostatnia, zdaniem Jana Pawła II, jest pierwszym i podstawowym wymiarem tego

⁶² Por. Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones...*, dz. cyt., nr 15.

⁶³ W sprawie definicji i różnych klasyfikacji zasad życia społecznego, por. szerzej np. P. Mrzygłód, *Personalizm...*, dz. cyt., s. 231; T. Borutka, *Zasady życia społecznego*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005, s. 597-602.

⁶⁴ Jako uzasadnienie dla ascezy konsumpcji i rezygnacji z pseudopotrzeb, obok zachowania wolności od zakupoholizmu ks. Józef Majka przypomina również o obowiązku oszczędności i wstrzeмиęźliwości ze względu na tych, którzy cierpią niedostatek, por. J. Majka, *Problem etyki konsumpcji*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 1972, nr 4, s. 28.

⁶⁵ Por. *Przemówienie papieża Franciszka do członków Krajowej Rady Fundacji Antylichwiarskiej z 3 lutego 2018 r.*, <http://vatican.va> [dostęp: 5.02.2023].

⁶⁶ Por. *Papież o walce z lichwą i hazardem*, <https://papiez.wiara.pl/doc/4489730.Papiez-o-walce-z-lichwa-i-hazardem> [dostęp: 5.02.2023].

co stanowi fundament właściwego kształtu „życia człowieka jako takiego”⁶⁷. Stąd konieczność możliwie szerokiej promocji kultury opartej o rzeczywiste i trwałe wartości. Odczuwane obecnie, jako problem, zjawisko dominacji sfery finansów nad realną gospodarką⁶⁸ (czy wręcz jej społecznie szkodliwego „wyobcowania”) jest po części rezultatem przyjęcia określonego priorytetu w zakresie szeroko pojętej kultury. Ograniczenie tego zjawiska przez wprowadzenie regulacji prawnych nie rozwiązuje istoty problemu. Ten ostatni osadzony jest bowiem w sferze poczucia odpowiedzialności za skutki podejmowanych decyzji. Jest to obszar właściwy dla pedagogiki moralnej. Ta ostatnia, jako fundament i „wewnętrzna forma” wychowania odnosząca się zarówno do sfery poznawczej, emocjonalnej, jak i behawioralnej, zmierza do uświadomienia i pielęgnowania pełnego integralnego rozwoju osobowości ludzkiej, co nadaje pełne znaczenie życiu człowieka⁶⁹. W tym procesie ważne jest uzmysłowienie sobie znaczenia realistycznej i integralnej etyki jako podstawy adekwatnej koncepcji wychowania moralnego⁷⁰. Zapobiega to hołdowaniu finansowym utopiom, które traktując rzeczywistość wrywkowo, niejednokrotnie są oparte na ujętych w izolacji celach gospodarczych⁷¹, czy też zbyt optymistycznej wierze w szeroko pojęty postęp, wspartej dodatkowo fałszywą diagnozą ludzkich możliwości⁷². W tym kontekście szczególne znaczenia ma katolicka etyka gospodarcza, gdyż w przeciwieństwie do zbyt optymistycznych lub nadmiernie pesymistycznych perspektyw, staje ona na stanowisku realizmu w stosunku do człowieka i jego możliwości⁷³. Z drugiej strony jest tam obecna

⁶⁷ Por. M. Sztaba, *Ważność etyki normatywnej dla kształtowania kultury moralnej młodego pokolenia. Refleksja w świetle nauczania Karola Wojtyły – św. Jana Pawła II i jego uczniów*, „Forum Pedagogiczne” 2016/2, cz. 1, s. 245. Ekonomia stanowi wyraz życia i kultury osób i społeczeństw. Nie można zatem jej odczłowieczać, gdyż straciłaby swoją nośność kulturową, stając się tym samym narzędziem zniewolenia człowieka, por. T. Borutka, *Etyka życia gospodarczego*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005, s. 149.

⁶⁸ Przykładowo, zdaniem Krzysztofa Rybińskiego, sumaryczna kwota instrumentów pochodnych, kreowanych przez system finansowy i sprzedawanych na rynkach finansowych, przewyższa 10-krotnie globalną wartość depozytów bankowych, por. K. Rybiński, *Liderom świata brakuje wizji*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2008, nr 3, s. 35-37.

⁶⁹ Por. M. Sztaba, *Realizm ...*, dz. cyt., s. 245-246.

⁷⁰ Tamże. W ramach tego procesu znaczenie mają zarówno religia, kultura, jak i wzywania życia codziennego, por. M. Opiela, *Integralna pedagogika przedszkolna w systemie wychowania Edmunda Bojanowskiego. Kontynuacja i zmiana*, Lublin 2013, s. 104.

⁷¹ Por. J. Majka, *Kościół - opozycja moralna*, „Ład” 1988, nr 35, s. 3. Dotyczy to zwłaszcza utopii będących propozycjami programów społecznych, które najczęściej stanowią zespoły uproszczonych twierdzeń dotyczących człowieka i życia społecznego, często roszczących sobie wyłączność na prawdę i monopol na ludzki postęp. Na niebezpieczeństwo pułapki utopii wskazywał np. papież Paweł VI por. Paweł VI, *List Apostolski Octogesima adveniens* (1971), nr 37.

⁷² Por. J. Majka, *Katolicka ...*, dz. cyt., s. 191.

⁷³ Por. Majka J., *Społeczne zadania Kościoła*, „Tygodnik Powszechny” 1979, nr 10, s. 2. Por też M. Dziewiecki, *Ojczyzna nasza. O Bogu, który jest blisko*, Kraków 2018, s. 115.

świadomość trudu koniecznego w procesie permanentnego poszukiwania prawdy, gdyż „nie mamy bezpośredniego oglądu dobra, lecz odkrywamy je w postaci różnego rodzaju dóbr partykularnych zawierających w sobie niedoskonałości, jak również z tej racji, że skuteczność środków, jakimi się w naszym działaniu posługujemy jest zawsze hipotetyczna”⁷⁴. Stąd, również w dziedzinie finansów, w duchu prawdy o człowieku i świecie należy z rozwagą poszukiwać najlepszych celów i najlepszych rozwiązań w ich praktycznej realizacji. Akcentowanie przywołanych wyżej elementów w procesie wychowawczym powinno mieć swoje miejsce w ramach wszelkich przejawów przygotowania osób do pełnienia ról społecznych⁷⁵. Jest to bowiem proces permanentnego doskonalenia osoby⁷⁶. Zmianie podlegają jedynie jego formy: od wychowania w rodzinie, przez zinstytucjonalizowane oddziaływanie przedszkolne, szkolne i akademickie, po samowychowanie i autoformację moralną⁷⁷. W tym znaczeniu przez wychowanie moralne można rozumieć kształtowanie całej osoby w ciągu jej życia⁷⁸. Jego całościowy charakter, obejmujący swym zakresem różne dziedziny wychowawcze, obliczony jest nie tylko na kształtowanie intelektu, woli, czy uczuć, ale też na formowanie sumienia⁷⁹. Ze względu na wyzwania współczesnego świata, w którym coraz

⁷⁴ J. Majka, *Etyka życia gospodarczego*, Wrocław 1982, s. 61.

⁷⁵ W praktyce obok założeń aksjologicznych równie duże znaczenie ma program kształcenia, pomocy i opieki, w którym dochodzi do harmonijnego łączenia wszystkich płaszczyzn szeroko pojętej kultury analizowanej w świetle krytycznego realizmu, opierającego relację wychowawczą na fundamencie mądrej i wyrozumiałej miłości, całościowego podejścia do wiedzy oraz uczciwej otwartości na mozolne odkrywanie prawdy. Realistyczne założenia wychowawcze zawsze prowadzą do pogłębienia relacji osobowych, w których człowiek rozwija się do bardziej „być” niż „mieć” i to zarówno w odniesieniu do siebie, jak i do innych, por. M. Sztaba, *Filozoficzna interpretacja integralnej pedagogiki przedszkolnej bł. Edmunda Bojanowskiego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2017, t. 9 (45), s. 63.

⁷⁶ Tak rozumiane wychowanie obejmuje całokształt sposobów i procesów pomagających istocie ludzkiej, zwłaszcza przez interakcję, urzeczywistnić swoje człowieczeństwo, por. M. Śnieżyński, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 588.

⁷⁷ Por. M. Sztaba, *Realizm ...*, dz. cyt., s. 245-246.

⁷⁸ Por. Z. Marek, *Podstawy wychowania moralnego*, Kraków 2025, s. 62. W tym procesie warto pamiętać, że element przekazania wiedzy jest jedynie jednym z aspektów pedagogiki. Tym niemniej ze względu na jej wpływ na wychowanie człowieka, zaniedbania we właściwym procesie edukacyjnym (uczciwym, niezideologizowanym) na każdym etapie rozwoju nie mogą pozostać bez istotnego wpływu na skutki szeroko pojętych działań pedagogicznych, por. M. Sztaba, *W trosce o wiedzę pedagogiczną /wiedzę w pedagogice wolną od iluzji cz. I*, „Roczniki Pedagogiczne” 2012, t. 4 (40), s. 8 i nast. Dla Jana Pawła II „praca nad człowiekiem, zaczyna się już w łonie matki, a potem trwa przez całe życie rodzinne. Chodzi w tym przypadku o taką pracę która nadaje ludzki i chrześcijański kształt duszy człowieka (...) świadomości i odpowiedzialności za siebie i za innych”, M. Śnieżyński, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 589.

⁷⁹ M. Sztaba, *Filozoficzna interpretacja ...*, dz. cyt., s. 64. Inwestycje gospodarcze nigdy nie są etycznie obojętne, pociągając za sobą odpowiedzialność. Stąd każda decyzja ekonomiczna ma konsekwencje o charakterze moralnym, por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate* 2009, nr 21. Z punktu widzenia właściwie formowanego sumienia szczególnie cenna

więcej osób uczestniczy w podejmowaniu decyzji finansowych oddziałujących na los nie tylko kontrahentów ale też liczne grono osób trzecich, tego typu pedagogika musi w szczególny sposób odnosić się do promowania wewnętrznej spójności (opartej na nieredukcjonistycznym obrazie człowieka i świata) oraz intelektualnej i moralnej uczciwości postaw w sferze obrotu pieniędzem i innymi instrumentami finansowymi⁸⁰.

Zakończenie

Prowadzenie czy uczestniczenie w biznesie wymaga wielu umiejętności. Wyznacznikiem ich posiadania jest jednak nie tylko zysk i efektywność ekonomiczna. Relacje międzyludzkie nie są regulowane głównie przez – cechujące się jedynie często bliskim finalizmem – skuteczność i pragmatyzm. Chrześcijańskie podejście do finansów zakłada wychowanie personalistyczne, obliczone na promocję osoby ludzkiej. Proces doskonalenia relacji zarówno z innymi ludźmi, jak i z Bogiem nie może zostać pominięty w tworzeniu i funkcjonowaniu zarówno firm, jak i aktywności finansowej przedsiębiorców. Dokonywanie niewłaściwych wyborów w sferze etycznej prowadzi ostatecznie do zniewolenia ducha. Taki stan rzeczy kończy się często nie tylko klęską moralną ale i materialną. Powołanie do prowadzenia finansów, zwłaszcza cudzych, to szczególna rola, tym bardziej że zwykle łączy się z wychowaniem kolejnego pokolenia ludzi zaangażowanych w tego typu działalność⁸¹. Skutki błędów w tym obszarze mogą istotnie kształtować życie moralne i społeczne innych. Stąd ciągle aktualność wychowania chrześcijańskiego na polu aktywności finansowej.

---

wyduje się perspektywa traktująca moralność jako element wewnętrzny zarządzania, w tym finansami, nie zaś rodzaj jego ograniczenia.

⁸⁰ Jeżeli przez wychowanie rozumieć „aktualizowanie i osobowe doskonalenie człowieka, realizowanie dobra wobec siebie samego i wobec innych ludzi”, to dokonuje się ono w społeczności i współzależności ludzi w różnych aspektach, w tym o charakterze finansowym. Celem tak rozumianego wychowania jest dobro człowieka i jego własne szczęście (*bonum honestum*), w ujęciu społecznym przeżywane w relacjach, przy czym te ostatnie w doczesności niejednokrotnie mają – wprost lub pośrednio – charakter finansowy, por. B. Kiereś, *Wychowania filozofia*, w: „Powszechna encyklopedia filozofii”, (red.) A. Maryniarczyk, Lublin 2008, s. 859.

⁸¹ Dlatego, obok potrzeby nauczania rzetelnego podejścia do etyki finansów na wszystkich etapach zinstytucjonalizowanej edukacji – zwłaszcza w ramach studiów akademickich – gdzie podstawą właściwej optyki pedagogicznej winna być realistyczna filozofia bytu, wychowanie do odpowiedzialnych postaw moralnych musi towarzyszyć młodzieży już na etapie życia rodzinnego, zwłaszcza w środowiskach o tradycjach kupieckich. Wzory uczciwych i spójnych duchowo postaw wyniesione z domu to bowiem jeden z trwalszych punktów odniesienia dla wyborów zawodowych w dorosłym życiu późniejszych adeptów finansów.

References

Bibliografia

Źródła

- Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*.
 Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*.
 Franciszek, Encyklika *Laudato si*.
 Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*.
 Jan Paweł II, Encyklika *Dives in Misericordia*.
 Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*.
 Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*.
 Papieska Rada „Iustitia et Pax”, *Powołanie lidera biznesu. Refleksja*, Dehon 2012.
 Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*.
 Paweł VI, List Apostolski *Octogesima adveniens* (1971).
 Pius XI, Encyklika *Quadragesimo anno*.
 Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*.

Opracowania

- Adamski F., *Pedagogika chrześcijańska pedagogiką personalistyczną*, w: *Status i tożsamość pedagogiki chrześcijańskiej*, „Paedagogia Christiana” 2013, nr 1 (31).
 Borutka T., *Etyka życia gospodarczego*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005.
 Borutka T., *Zasady życia społecznego*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005.
 Bramorski J., *Społeczny wymiar grzechu jako zniewolenia*, „Collectanea Theologica” 2002, nr 72/4.
 Brudnicki P., *Turbokapitalizm - szanse zagrożenia rozwoju w warunkach gospodarki wysoko rozwiniętej*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Praca. Szkoła Główna Handlowa” 2013, nr 4.
 Chaberek M., *Specyfika życia gospodarczego w kontekście wiary katolickiej*, „Studia Teologiczne” 2018, nr 36.
 Czaplinki M., *Regulacje ostrożnościowe a narastanie niestabilności finansowych*, w: „Zmieniający się świat. Perspektywa demograficzna, społeczna i gospodarcza”, Warszawa 2013.
 Czarnecki P. S., *Etyka biznesu*, „Zarządzanie, Teoria i Praktyka” 2012, nr 2/6.
 Czechowska I. D. (red.), *Etyka w relacjach instytucji finansowych z gospodarstwami domowymi*, Łódź 2016.
 Dylus A., *Gospodarka w perspektywie etycznej i religijnej*, Warszawa 2016.
 Dylus A., *Józefa Majki koncepcja etyki życia gospodarczego*, w: „Ksiądz Józef Majka (1918-1993) Życie i myśl”, (red.) G. Sokołowski, S. Fel, Lublin 2019.
 Dziewiecki M., *Ojciec nasz. O Bogu, który jest blisko*, Kraków 2018.
 Fel S., Marczak Ł., *Powstanie i status zasady zrównoważonego rozwoju*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2016, nr 44/2.
 Fleischer M., *Kapitalizm niestety nie( )ludzki*, Kraków 2014.
 Goryszewski R., *O niektórych skutkach dominacji kultury pieniądza i ignorowania historii ekonomii*, „Postęp Techniki Przetwórstwa Spożywczego” 2 (2010).

- Jones E. M., *Jałowy pieniądz*, t. II, Wrocław 2015.
- Kierś B., *Wychowania filozofia*, w: „Powszechna encyklopedia filozofii”, (red.) A. Maryniarczyk, Lublin 2008,
- Lewicka-Strzałecka A., *Etyczne aspekty instytucji kredytu*, „Annales, Etyka w życiu gospodarczym” 2010, nr 13/1.
- Łazuka E., Gorgol I, *Matematyka w służbie ekonomii*, w: „Współdziałanie nauk humanistycznych i nauk ścisłych”, red. H. Rarot, Lublin 2017.
- Łuczka T., *Pojęcie klasy średniej a kategoria małego i średniego przedsiębiorstwa prywatnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1995, nr 3.
- Majka J., *Chrześcijaństwo a wyzwolenie człowieka. Wstęp do „Instrukcji o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu*, w: „Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcji o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu”, Wrocław 1986.
- Majka J., *Etyka społeczna i polityczna*, Warszawa 1993.
- Majka J., *Etyka życia gospodarczego*, Wrocław 1982.
- Majka J., *Filozofia społeczna*, Warszawa 1982.
- Majka J., *Katolicka nauka społeczna, seria: Chrześcijańska myśl społeczna*, t. 2, Warszawa 1988.
- Majka J., *Kościół - opozycja moralna*, „Ład” 1988, nr 35.
- Majka J., *Moralna transcendencja człowieka przez wolność i miłość*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 1975, nr 7.
- Majka J., *Nowy obraz stosunku chrześcijanina do świata*, „Ateneum Kapłańskie” 1975, nr 3.
- Majka J., *Problem etyki konsumpcji*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 1972, nr 4.
- Majka J., *Socjologiczna analiza świadectwa chrześcijańskiego*, „Roczniki Nauk Socjologicznych” 1975, nr 3.
- Majka J., *Społeczne nauki szczegółowe a etyka życia gospodarczego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1958, nr 1.
- Majka J., *Społeczne zadania Kościoła*, „Tygodnik Powszechny” 1979, nr 10.
- Majka J., *Taniec wśród mieczów*, Wrocław 1987.
- Makowski W., *Główne nurty katolickiej nauki społecznej po II wojnie światowej*, „Symposium” 1999, nr 2.
- Marek Z., *Podstawy wychowania moralnego*, Kraków 2025.
- Mazur J., *Etyka społeczna i polityczna w rozumieniu księdza prof. Józefa Majki*, w: „Książd Józef Majka (1918-1993) Życie i myśl”, (red.) G. Sokołowski, S. Fel, Lublin 2019.
- Mazur J., *Katolicka Nauka Społeczna*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005.
- Mazur J., *Znaki czasu*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005.
- Minus, P. M., *Etyka w biznesie*, Warszawa 1998.
- Mizdrak I., *Za chciwością czy przeciw niej?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2019, nr 2.
- Mroczkowski I., *Chrześcijański lider biznesu*, „Studia Nauk Teologicznych” 2013, t. 8.
- Mrzygłód P., *Personalizm teologiczny ks. Józefa Majki, Studium filozoficzno-społeczne*, Wrocław 2009.
- Nowak P., *Ochrona konsumenta przez ustawowe limitowanie opłat kredytowych*, „Przedsiębiorczość - Edukacja” 2019, nr 15/1.
- Opiela M., *Integralna pedagogika przedszkolna w systemie wychowania Edmunda Bojanowskiego. Kontynuacja i zmiana*, Lublin 2013.
- Pietrucha J., *Instytucje nieformalne porządku pieniężnego*, w: „Religia a gospodarka”, (red.) S. Pastrycki, t. I, Lublin 2005.

- Skorowski H., *Wolność*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005.
- Sokołowski P., *Lichwa wykorzystuje przymusowe położenie człowieka. Rozmowa z Marcinem Śnieżkiem*, „Egzorcysta” 2016, 4 (44).
- Sołoma A., *Lichwa w świetle współczesnych uregulowań prawnych w Polsce i wybranych krajach orientacji rynkowej*, w: „Ład instytucjonalny w gospodarce”, (red.) B. Polszakiewicz, J. Boehlke, t. II, Toruń 2006.
- Sztaba M., *Filozoficzna interpretacja integralnej pedagogiki przedszkolnej bł. Edmunda Bojanowskiego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2017, t. 9 (45).
- Sztaba M., *Realizm doświadczenia etycznego u podstaw adekwatnych koncepcji wychowania moralnego. Refleksja w świetle personalizmu etycznego Karola Wojtyły i jego uczniów*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2016, nr 2.
- Sztaba M., *W trosce o wiedzę pedagogiczną /wiedzę w pedagogice wolną od iluzji cz. I*, „Roczniki Pedagogiczne” 2012, t. 4 (40).
- Sztaba M., *Ważność etyki normatywnej dla kształtowania kultury moralnej młodego pokolenia. Refleksja w świetle nauczania Karola Wojtyły – św. Jana Pawła II i jego uczniów*, „Forum Pedagogiczne” 2016, nr 2, cz. 1.
- Śnieżyński M., *Wychowanie*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005.
- Zadroga A., *Katolicka myśl ekonomiczno-społeczna wobec fundamentalnych założeń ekonomii głównego nurtu*, Lublin 2018.
- Zwoliński A., *Siedem grzechów głównych. Chciwość*, Radom 2008.
- Zwoliński A., *Wolny rynek*, w: „Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego”, (red.) A. Zwoliński, Radom 2005.
- Zwoliński A., *Wyjść z pułapki chciwości*, „Egzorcysta” 4 /44 (2016).

Netografia

- Chrematystyka, abc-ekonomii.net.pl/s/chrematystyka.html [dostęp: 5.02.2023].
- Grygiel B., *Wypalenie zawodowe na liści WHO. Co oznacza i które zawody są nim zagrożone?*, <https://www.focus.pl/artykul/wypalenie-zawodowe-zostalo-uznane-przez-who-trafilo-do-klasyfikacji-icd-1905-29121308> [dostęp: 5.02.2023].
- Hirsch R., *Osiem grzechów głównych rynków finansowych według papieża Franciszka*, <https://next.gazeta.pl/next/7,156830,23434098,osiem-grzechow-glownych-rynkow-finansowych-wedlug-papieza-franciszka.html> [dostęp: 5.02.2023].
- Kongregacja Nauki Wiary i Dykasteria ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones. Considerations for an ethical discernment regarding some aspects of the present economic-financial system*, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2018/05/17/180517a.html> [dostęp: 5.02.2023].
- Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu Libertatis conscientia*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/kdwiary/zbior/t_215.html [dostęp: 5.02.2023].
- Mazurczak F., *Papież wolnego rynku. Wywiad Filipa Mazurczaka z ks. Jackiem Gniadkiem SVD*, <https://www.jacekgniadek.com/papiez-wolnego-rynku-2/> [dostęp: 5.02.2023].
- Mazurczak F., *Papież wolnego rynku. Wywiad Filipa Mazurczaka z ks. Jackiem Gniadkiem SVD*, <https://www.jacekgniadek.com/papiez-wolnego-rynku-2/> [dostęp: 5.02.2023].

- Papież o walce z lichwą i hazardem*, <https://papiez.wiara.pl/doc/4489730.Papiez-o-walce-z-lichwa-i-hazardem> [dostęp: 5.02.2023].
- Pawłowicz L., *Kryzys na amerykańskim rynku kredytów hipotecznych – lekcja dla Polski*, http://www.rf.edu.pl/uploads/media/L_Pawlowicz2.pdf [dostęp: 5.02.2023].
- Press Conference to present the new Document of the Congregation for the Doctrine of the Faith and the Dicastery for Promoting Integral Human Development, entitled “Oeconomicae et pecuniariae quaestiones”. Considerations for an ethical discernment regarding some aspects of the present economic-financial system*”, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2018/05/17/180517e.html> [dostęp: 5.02.2023].
- Przemówienie papieża Franciszka do członków Krajowej Rady Fundacji Antylichwiarskiej z 3 lutego 2018 r.*, <http://vatican.va> [dostęp: 5.02.2023].
- Relich P., *Prawdziwa kontrkultura przyszłości, czyli gdzie myli się Cyberpunk*, <https://m.pch24.pl/prawdziwa-kontrkultura-przyszlosci-czyli-gdzie-myli-sie-cyberpunk/> [dostęp: 5.02.2023].
- Rogacin W., *Jeden procent populacji ma prawie tyle pieniędzy, co... pozostałe 99 procent*, <https://polskatimes.pl/jeden-procent-populacji-ma-prawie-tyle-pieniedzy-co-pozostale-99-procent/ar/3720682> [dostęp: 5.02.2023].
- Rosik P., *Lista marzeń Muhammada Yunusa*, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/lista-marzen-muhammada-yunusa/> [dostęp: 5.02.2023].
- Synod Biskupów. XIV Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne, *Relacja końcowa Synodu Biskupów dla Ojca Św. Franciszka* (24 października 2015), http://www.bobolanum.edu.pl/images/wykladowcy/filipowicz/Synod_Relacja_Koncowa_.pdf [dostęp: 5.02.2023].
- Watykan wydał dokument dla finansistów*, <https://stacja7.pl/zwatykanu/watykan-wydal-dokument-dla-finansistow/> [dostęp: 5.02.2023].